

ALBIN LESKY

Η

ΤΡΑΓΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ
ΤΩΝ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ Β΄

Ὁ Εὐριπίδης καὶ τὸ τέλος τοῦ εἴδους

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΝΙΚΟΣ Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

5η ἀνατύπωση

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2010

Σύμφωνα με τὸν Κανονισμό τῶν ἐκδόσεων τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος
Ἑθνικῆς Τραπέζης, τὴ μετάφραση, προτοῦ παραδοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο,
τὴ διάβασε ὁ συνεργάτης μας Καθηγητῆς κ. Δ. Ι. Ἰακώβ.

Ὁ τίτλος τοῦ πρωτοτύπου:

Die tragische Dichtung der Hellenen

Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen

ISBN 978-960-250-075-0

ISBN set 978-960-250-011-8

© Copyright γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἔκδοση:

Μοσσοιωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τραπέζης. Ἀθήνα 1989

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ἡ στάση τοῦ Εὐριπίδη ἀπέναντι στοῦ κράτος καὶ τῆ δημοσιότητα ἦταν ὀλότεια διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ,τι τῶν δύο προδρόμων του. Δὲν διαθέτουμε καμιὰ πληροφορία σχετικὰ μὲ ἐκστρατεῖες στὶς ὀποῖες νὰ πῆρε μέρος ὁ ποιητῆς¹ ἢ σχετικὰ μὲ κρατικὰ λειτουργήματα πού νὰ ἐπωμίστηκε. Ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴν Ἀθήνα ἦταν βαθιά, ὄχι ὁμως καὶ ἀνέφελη, ὅπως τουλάχιστο μαρτυροῦν τὰ ἔργα του. Στὴν ἀπόσταση πού κράτησε ὁ Εὐριπίδης ἀπέναντι στὴν πόλη πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ τὴ ζωὴ του ξέρουμε πολὺ λιγότερα ἀπὸ ὅσα γιὰ τὴ ζωὴ τῶν δύο ἄλλων τραγικῶν.² Ἡ βιογραφία του καλύπτεται ἀπὸ πολὺ πυκνὸ σκοτάδι, κυρίως ἐξαιτίας τοῦ καθημερινοῦ κουτσομπολιοῦ, πού βρῆκε ἓνα θαυμάσιο μέσο διάδοσης στὴν κωμωδία. Ἡ ἀρχὴ γίνεται μὲ τοὺς γονεῖς τοῦ ποιητῆ: ὁ πατέρας του ἦταν, λέει, μικροπωλητῆς καὶ

1. Ὁ Murray, *Euripides* 65κ., θεωρεῖ αὐτονόητη τὴ συμμετοχὴ τοῦ ποιητῆ σὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἀφοῦ ὁμως δὲν ὑπάρχει ὀποιαδήποτε πληροφορία, μοιάζει δικαιολογημένη ἡ ἀρνητικὴ στάση τοῦ Schmid 3, 318, 10. Μιὰ συμμετοχὴ σὲ κάποια πρεσβεία στὶς Συρακοῦσες, πού συνάγει ὁ Σχολιαστὴς ἀπὸ ἓνα χωρίο τῆς *Ρητορικῆς* (1384 b 15), εἶναι ὀλότεια ἀβέβαιη· πρβ. Goossens, 671, 4, ὁ ὁποῖος δικαιολογημένα ἀμφισβητεῖ καὶ διάφορες πληροφορίες γιὰ ταξίδια τοῦ Εὐριπίδη (Ἀθήναιος, 2, 61 B, στὸ νησι Ἰκαρία, καὶ Διογένης Λαέρτιος, 3, 6, στὴν Αἴγυπτο, μαζὶ μὲ μιὰ ἀνόητη μυθοπλασία σχετικὰ μὲ τὸ στ. 1193 τῆς *Ἰφιγένειας Τ.*).

2. Τὸ *Γένος* τοῦ ποιητῆ, τὸ ὁποῖο παραδίδεται σὲ πολλὰ χειρόγραφα, ἔχει συμπεριληφθεῖ στὴν ἔκδοση τῶν Σχολίων τοῦ Εὐριπίδη ἀπὸ τὸν E. Schwartz, Βερολίνο 1887/1891, μαζὶ μὲ τὰ διάφορα παραρτήματά του, στὴν καλύτερη δυνατὴ ἐπεξεργασία. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἔκδοση προέρχονται τὰ παραθέματά μας. Οἱ ὑπόλοιπες πηγές (ἀπὸ τίς ὁποῖες ὑπογραμμίζουμε τὸ ἄρθρο στὴ *Σούδα* καὶ τὸν Γέλλιο, *Noctes Atticae* 15, 20) βρίσκονται συγκεντρωμένες στὴν ἔκδοση τοῦ A. Nauck, Λιψία 1871, 1, X. Σχετικὰ βλ. M. Delcourt, «Biographies anciennes d'Euripide», *AC* 2 (1933) 271· P. T. Stevens, *JHS* 86 (1956) 87. Διδακτικὰ, ὄχι ὡστόσο γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ, εἶναι τὰ ὑπολείματα ἀπὸ τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ βου βιβλίου τῶν *Βίων* τοῦ περιπατητικοῦ Σατύρου, ὅπου ὁ βιογράφος πραγματεύεται σὲ διαλογικὴ μορφή τὸν Εὐριπίδη: *P. Oxy.* 9, 1912, ἀρ. 1176. J. v. Arnim, *Supplementum Euripideum*, Βόννη 1913, 3. G. Arrighetti, «Satiro, Vita di Euripide», *SCO* 13, Πίζα 1964. I. Gallo, «La vita di Euripide di Satiro e gli studi sulla biografia antica», *PP* 22 (1967) 134. F. Schachermeyr, «Zur Familie des Euripides», *Antidosis* (Festschr. W. Kraus), Βιέννη 1972, 306.

ἡ μητέρα του λαχανοπάλισσα. Για τις δύο γυναῖκες του, τὴ Μελιτώ καὶ τὴ Χοιρίνη, καὶ γιὰ κάποιον συγγάτοικό του, τὸν Κηφι-
σοφώντα, ὁ ὁποῖος βοηθοῦσε τὸν ποιητὴ —καὶ μάλιστα ὄχι μόνο
στὸ ποιητικό του ἔργο— εἶχαν νὰ ποῦν ἓνα σωρὸ βρώμικες ἱστο-
ρίες. Μὲ τὸ θάνατό του συνδέθηκε μιὰ παραμυθική διήγηση μὲ
πρωταγωνιστὲς ζῶα: τὸν κατασπάρραξαν, τάχα, οἱ γόννοι ἑνὸς μο-
λοσσικοῦ σκυλιοῦ, ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς κατόρθωσε νὰ πείσει τὸ βα-
σιλιά Ἀρχέλαο νὰ ἀφήσει ἀτιμώρητους ἐκείνους πού τὸ εἶχαν
σκοτώσει. Τὸ θλιβερότερο εἶναι ὅτι καὶ στὸ *Γένος* καὶ στὸν *Σά-
τυρο*, πηγὲς πού ἐκμεταλλεύτηκαν τὸν ἴδιο ἀνεκδοτολογικὸ θη-
σαυρὸ, συναντοῦμε κομμάτια ὀλόκληρα ἀπὸ τὴς *Θεοσμοφοριάζου-
σες* τοῦ Ἀριστοφάνη νὰ ἀντιμετωπίζονται καὶ νὰ ἀναμεταδί-
δονται σὰν πραγματικὸ ἱστορικὸ ὑλικό. Καὶ νὰ σκεφετῆ κα-
νεῖς ὅτι ὁ Σάτυρος ἀπέχει ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη μόνο διακόσια χρο-
νία!

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα οἱ πῦρ εἰδικοί ἀπὸ τοὺς μελετητές,
ὅπως λ.χ. ὁ Φιλόχορος στὸ σχετικὸ ἄρθρο τῆς *Σούδας*, ἀμφισβη-
τοῦσαν ὅσα λέγονταν σχετικὰ μὲ τὴν ταπεινὴ καταγωγὴ τοῦ ποιη-
τῆ, καὶ ἴσως ὁ ἴδιος ἀπθιδογράφος κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐπιφυ-
λακτικότητα πού δείχνει ὁ Πausanias, ὅταν ἀναφέρει (1, 2, 2) τὴς
μυθοπλασίες γύρω ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Εὐριπίδη. Δὲν ἔχει νόημα
νὰ θεωροῦμε, ἀνάλογα μὲ τὴς συμπάθειές μας, ἀξιόπιστες ὀρισμέ-
νες ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες. Ὁ Van Lennep (10) καὶ ὁ
Schmid (3, 320), ἂς ποῦμε, θὰ ἤθελαν νὰ ἐντοπίσουν μιὰ δόση
ἀλήθειας στὴν περιβόητη ἱστορία τῆς μοιχείας, καὶ, κατὰ τὴ γνώ-
μη τοῦ δευτέρου, οἱ ὀδυνηρὲς συζυγικὲς ἐμπειρίες τοῦ ποιητῆ
ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στὴ μορφή τῆς Ἑλένης τοῦ Ὁρέστη. Ὁ ἴδιος
θεωρεῖ (3, 327) ἱστορικὰ ἀκόμη καὶ τὰ σκυλιὰ τοῦ Ἀρχελάου.
Φυσικά, κάποια δόση ἀλήθειας μπορεῖ νὰ κρύβεται σ' αὐτὴν ἢ σὲ
ἐκείνη τὴν ἱστορία' κατὰ τὴν ἀποψή μου ὅμως, ἡ ὀμολογία τῆς
ἀπόλυτης ἀβεβαιότητάς μας παραμένει ἡ μόνη δυνατότητα.

Στὴν πραγματικότητα δὲν γνωρίζουμε κὰν τὸ χρόνο τῆς γέν-
νησης τοῦ ποιητῆ. Ἐξακριβωμένη εἶναι ἡ χρονολογία τοῦ θανά-
του του (βλ. *Πάριο Μάρμαρο* ἐπ. 63), καθὼς καὶ ἡ πληροφορία
γιὰ τὴν ἐκδήλωση πένθους τοῦ Σοφοκλῆ στὸν προάγωνα τῶν Διο-
νυσίων τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 406. Ὁ Τίμαιος τοποθετεῖ τὸ θάνατο τοῦ
Εὐριπίδη ἓνα χρόνο ἀργότερα, προφανῶς ἐπιδιώκοντας νὰ ἐπι-
τύχει συγχρονισμό μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς τυραννίας τοῦ Διονυσίου Α'.

Τῇ μετάθεση υιοθέτησαν ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος.¹ Ἡ γέννηση τοῦ ποιητῆ, ποῦ οἱ γονεῖς του εἶχαν κάποιον κτῆμα στὴ Σαλαμίνα, τοποθετήθηκε λανθασμένα στὴ χρονιὰ τῆς περιφημῆς ναυμαχίας· σύμφωνα μὲ τὸν Jacoby (σχόλιον στὸ ἀπ. *FGrHist.* 239 A 50), καὶ ἡ πληροφορία αὐτὴ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Τίμαιο: ἡ γνωστὴ χρονολογικὴ ταχυδακτυλογραφία του τοποθετεῖ τὴ γέννηση, τὴν πρώτη θεατρικὴ ἐμφάνιση (456/455) καὶ τὸ θάνατο τοῦ Εὐριπίδη σὲ χρονιές ποῦ ἦταν ἄρχοντας κάποιος Καλλίας. Τὸ *Πάριο Μάρμαρο* (ἐπ. 60· πρβ. 50 καὶ 63) τοποθετεῖ τὴ γέννηση στὰ 485/484, χρονολογία αὐτὴ καθαυτὴ πιθανή, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείεται καὶ ἐδῶ μιὰ συγχρονιστικὴ ταύτιση μὲ τὴν πρώτη νίκη τοῦ Αἰσχύλου στοὺς δραματικούς ἀγῶνες.

Ὁ πατέρας τοῦ Εὐριπίδη, ἕνας κτηματίας ὀνόματι Μνήσαρχος ἢ Μνησαρχίδης, καὶ ἡ μητέρα του Κλειτῶ ἀνῆκαν στὸ δῆμο τῆς Φλύας, ἀλλὰ ὁ ποιητὴς γεννήθηκε σὲ κάποιον ἀγρόκτημα τῶν γονέων του στὴ Σαλαμίνα. Ἡ ἀρχαία παράδοση (*Γένος*, *Γέλλιος* 15, 20) ἀναφέρει ὅτι ἕνας χρησμὸς ὑποσχέθηκε στὸν πατέρα ἀγωνιστικὲς νίκες γιὰ τὸ γιό του. Ἔτσι, ὁ νεαρὸς Εὐριπίδης ἄρχισε νὰ γυμνάζεται στὸ παγκράτιο καὶ στὴν πυγμαχία, ὥπου βρῆκε τὸ δρόμο του γιὰ τὴν τραγωδία. Τυπικὸ στοιχεῖο τῆς ἱστορίας αὐτῆς εἶναι ἡ παρερμηνεῖα ἑνὸς χρησμοῦ, ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στὴν ἀρχὴ σὲ μιὰ κατεύθυνση ἀντίθετη ἀπὸ τὸ πραγματικὸ νόημά του. Πίσω ἀπὸ αὐτὸ ὅμως κρύβεται ἡ εἰκόνα ἑνὸς πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος στὸ ἐγκωμιὸ του γιὰ τὴν Ἀθήνα (*Μῆδεια* 824) ὑμνεῖ τὰ δῶρα τῆς σοφίας καὶ τῶν Μουσῶν· ὁ ἴδιος χαρακτηρίζεται σκωπτικὰ ἀπὸ τὸν Ἀριστοφάνη (*Βάτρο*. 943 καὶ 1409) «ἄνθρωπος τοῦ βιβλίου», ἐνῶ, ὅταν τοῦ προσφέρεται ἡ εὐκαιρία, ἐκφράζει ἀπροκάλυπτα τὴν ἀπέχθειά του γιὰ τὴν κουφότητα τῶν ἀθλητῶν.² Ὁ

1. Τὴν περίπλοκη συγχρονιστικὴ ταχυδακτυλογραφία ἐξέτασε καὶ σχολίασε μὲ σπάνια ἐπιστημοσύνη ὁ F. Jacoby στὰ *FGrHist* στὸν ὑπομνηματισμὸ του γιὰ τὰ ἀπ. 239 A 50, 63 καὶ 244 F 35· βλ. ἐπίσης A. A. Mosshamer, «The chronological method of Apollodorus», *TAPhA* 106 (1076) 291-306.

2. Αὐτὸ φαίνεται στὴν ἀντιαθλητικὴ ρῆση ἀπὸ τὸν σατυρικό *Αὐτόλυκο* (ἀπ. 282 N.), ὅπου ὁ Ἀθήναιος (10, 413 C) ἐπισημαίνει κάποια ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Ξενοφάνη. Παρόμοια στάση ὑποδηλώνουν καὶ τὰ ἀπ. 199 καὶ 201 N. (καθὼς καὶ τὸ, διαφορετικὸ σὲ θέμα ἀλλὰ συγγενικό σὲ πνεῦμα, ἀπ. 369 N.). Ἐπίσης, κάποια ἀντιαθλητικὴ διάθεση διαφαίνεται στὸ στ. 883 τῆς *Ἠλέκτρας*· ὁ Denniston (*Ἐξφόρδη* 1939) στὸ σχετικὸ σχόλιό του δείχνει σκεπτικισμὸ.

Ευριπίδης δοκίμασε τὴν ἱκανότητά του καὶ στὴ ζωγραφικὴ: στὰ Μέγαρα ἔδειχναν πίνακες ποὺ εἶχαν δουλευτεῖ ἀπὸ τὸ χέρι του. Πρόκειται ἴσως γιὰ κάποιο λάθος, ποὺ ὀφείλεται σὲ συνωνυμία: πρέπει, πάντως, νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ποίηση τοῦ Ευριπίδη προδίδει κάποια ἐξοικείωση μὲ τὴ ζωγραφικὴ, ποὺ, μαζὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα στὸ ἔργο του, προοιωνίζεται τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Ἀνάμεσα στὶς λίγες εἰδήσεις ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ὑπηρετοῦν κάποια σκοπιμότητα, ἐπομένως δὲν εἶναι ὑποπτες, ἀνήκουν καὶ ὀρισμένες σχετικὰ μὲ κάποιο λατρευτικὸ λειτούργημα, ποὺ ἄσκησε ὁ ποιητὴς στὰ νεανικά του χρόνια, ὑπηρετώντας ὡς χορευτὴς καὶ λαμπαδηφόρος γιὰ τὸν Ζωστήριο Ἀπόλλωνα (Γένος, Γέλλιος 15, 20, Ἀθήναιος 10, 424e).

Ἡ πληροφορία γιὰ τὴ μαθητεία τοῦ Ευριπίδη στοὺς σοφιστὲς χρησιμοποιεῖται συχνὰ πολὺ ἄκριτα, λὲς καὶ ὁ ποιητὴς εἶχε ἀνατραφεῖ στὸν κύκλο τους. Ὁ Ευριπίδης γεννήθηκε στὴ δεκαετία τοῦ 480 καὶ ἐπομένως ἦταν περίπου συνομήλικος μὲ τὸν Πρωταγόρα. Ὅταν, στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα, ἡ σοφιστικὴ κίνηση ἄρχισε τὴν κατακτητικὴ τῆς πορείας, ὁ Ευριπίδης βρισκόταν στὴν ἀκμὴ του. Αὐτὰ τὰ δεδομένα ὀδηγοῦν στὴν πιθανὴ σκέψη ὅτι στὴ δικὴ του περίπτωση πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἐρεθίσματα ποὺ δέχτηκε ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὶς καινούριες ιδέες παρὰ γιὰ ἀπλὴ μαθητεία. Ἡ ἀρχαία βιογραφία ὀνόμαζε, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, γιὰ δασκάλους του τὸν Ἀναξαγόρα, τὸν Πρόδικο καὶ τὸν Πρωταγόρα: ἤθελε γιὰ φίλο του τὸν Σωκράτη.¹ Ὅπως δὴποτε, ὁ ποιητὴς γνώριζε αὐτὲς τὶς προσωπικότητες, καὶ μιὰ ἐπαφὴ μὲ τὶς ιδέες τους, ἄλλοτε γιὰ νὰ τὶς ἐπιδοκιμάσει καὶ ἄλλοτε γιὰ νὰ τὶς ἀπορρίψει, εἶναι εὐδιάκριτη σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου του. Πόσο ὁμως προχώρησε καὶ σὲ μιὰ προσωπικὴ συναναστροφή μαζὶ τους, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὸ ποῦμε.

Διαθέτουμε ὑπολείμματα ἑνὸς ἐπινίκιου, ποὺ ἐγκωμιάζει τὸν Ἀλκιβιάδην γιὰ μιὰ νίκη του σὲ ἀρματοδρομίες τοῦ 416² καὶ ἀποδίδεται στὸν Ευριπίδην (ἀπ. 3 D· ἀρ. 755κ. *Poetae Melici Graeci*, Page). Σύμφωνα μὲ τὸν Πλούταρχο (*Δημοσθένης* 1), αὐτὴ ἡ γινώ-

1. Τὶς μαρτυρίες γιὰ τὴ σχέση τοῦ ποιητῆ μὲ τὸν Σωκράτη ἐξετάζει, καταλήγοντας σὲ καταφατικὰ συμπεράσματα, ὁ Goossens, 182, 70. Πρβ. εἰδικὰ τὴ συζήτηση γιὰ τὸν Ἰππόλυτο.

2. Ὁ Wilamowitz, *Herakles* 1, 2η ἐκδ., 135, καὶ ὁ Murray, *Euripides* 72, χρονολογοῦν τὴ νίκη στὰ 420.

μη ἦταν πλατιά διαδομένη ἀλλὰ ὄχι πολὺ βέβαιη. Ὅτι ὁ ἐκκεντρικός Ἀλκιβιάδης καὶ ὁ ποιητής, πού προχωροῦσε τὸ δρόμο του μακριὰ ἀπὸ τὸ πλῆθος, μπορεῖ γιὰ κάποιο διάστημα νὰ συνδέθη-καν στενότερα, εἶναι ἴσως πιθανόν· ὡστόσο, οἱ Τρωάδες δείχνουν ποιά ἦταν ἡ στάσις τοῦ Εὐριπίδη ἀπέναντι στὴν καιροσκοπικὴ φιλοπόλεμη πολιτικὴ, ἐνῶ ὁ Ἀριστοφάνης τὸν βάζει (*Βάτρ.* 1427) νὰ ἐκφράζεται πολὺ σκληρὰ γιὰ τοὺς παράσιτους τῆς πατρίδας του.

Εἶναι πολὺ φυσικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν ποιητὴ τῶν Τρωάδων ἀπέδωσαν τὴ σύνθεση τοῦ ἐπιτύμβιου ἐπιγράμματος γιὰ τοὺς Ἀθηναίους πού ἔπесαν στὶς Συρακοῦσες. Τὸ κείμενο αὐτοῦ τοῦ φειδωλοῦ σὲ ἔκταση καὶ ἔκφραση ἀλλὰ γιὰ πολλοὺς —καὶ ἀνάμεσά τους συγκαταλέγεται καὶ ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ βιβλίου— εὐτελέστατου ἐπιγράμματος σὲ ποιητικὴ ἀξία τὸ παραδίδει ὁ Πλούταρχος (*Νικίας* 17).¹

Θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ δεχτοῦμε ὡς ἱστορικὴ² μιὰ δίκη ἀσεβείας τοῦ ποιητῆ μὲ μηνυτὴ τὸν Κλέωνα, ἀν ἡ μοναδικὴ πηγὴ μας, ὁ Σάτυρος (στῆλη X), δὲν τὴν παρέδιδε μαζὶ μὲ τὸ παραμῦθι τῶν Θεσμοφοριαζουσῶν. Φυσικά, ὅταν διαβάζουμε στὸν Ἀριστοτέλη (*Ρητορικὴ* 3, 15, 1416a, 29) γιὰ μιὰ δίκη ἀντίδοσης, πού κίνησε ἐναντίον τοῦ ποιητῆ κάποιοις Ὑγιαίνων, μὲ ἀφορμὴ μιὰ λειτουργία, ἡ πληροφορία μᾶλλον ἀξίζει τὴν πίστη μας. Εἶναι πιθανόν ὅτι τότε προσκόμισαν τεκμήρια γιὰ τὴν ὑποτιθέμενη ἀσέβεια τοῦ ποιητῆ χρησιμοποιώντας στίχους σὰν ἐκείνους τοῦ Ἰππολύτου (612) σχετικὰ μὲ τὴν ἀξία τοῦ ὄρκου, καὶ ἀκόμη πιθανότερο ὅτι ἀπὸ κάτι ἀνάλογο προῆλθε καὶ ἡ περίφημη δίκη ἀσεβείας, πού ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω.

Μποροῦμε νὰ πιστέψουμε αὐτὴ καθαυτὴ τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Εὐριπίδης συνδέοταν, ὡς μεγαλύτερος φίλος, μὲ τὸν νεωτερικὸ μουσικὸ Τιμόθεο. Ὅταν ὅμως ὁ Σάτυρος διηγεῖται (στῆλη XXII) πῶς ὁ ποιητὴς παρηγόρησε τὸν ἀπελπισμένο γιὰ τὴν ἀποτυχία του μουσικὸ καὶ πῶς ἔγραψε γιὰ χάρη του τὸ προοίμιο τῶν *Πεο-*

1. Γιὰ ἀποφασιστικὴν πραγμάτευση τοῦ θέματος, μαζὶ μὲ πλούσια βιβλιογραφία, βλ. E. Heitsch, «Τὰ θεῶν. Ein Epigramm des Euripides», *Philologus* 111 (1967) 21.

2. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Goossens, 195, 340. Δικαιολογημένο σκεπτικισμὸ γιὰ τὸ θέμα δείχνει ὁ Webster, *Euripides* 7, 8, ὁ ὁποῖος τηρεῖ ἀνάλογη στάση καὶ σχετικὰ μὲ μιὰ μεταγενέστερη πληροφορία (*P. Oxy.* ἀρ. 2400) γιὰ μιὰ δίκη ἀσεβείας μετὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἡρακλῆ.

σῶν, ἐνός ἔργου πού ὁ Wilamowitz χρονολογεῖ στά 398/396, ἡ ἀμφιβολία διεκδικεῖ πάλι τή θέση της.

Πολύ σημαντικότερη ἀπό ὅλες αὐτές τῆς λεπτομέρειες εἶναι ἡ διαπίστωση ὅτι μιὰ σειρά ἀπό πηγές (*Γένος*, Σάτυρος στήλη X, Σοῦδα, Γέλλιος 15, 20) ὁμόφωνα παραδίδουν γιά τήν προσωπικότητα τοῦ ποιητῆ μιὰ εἰκόνα πού ἴσως διατηρήθηκε ζωντανή ἀπό γενιά σέ γενιά καί ἴσως ἀνταποκρίνεται ἀρκετά στήν πραγματικότητα. Σύμφωνα μέ αὐτήν τήν εἰκόνα, ὁ Εὐριπίδης ἦταν ἐλάχιστα κοινωνικός, δύστροπος, μόνιμα κλεισμένος στίς σκέψεις του καί δυσπρόσιτος. Προσθέτουμε σ' αὐτά καί τήν παράδοση γιά τή σπηλιά τῆς Σαλαμίνας, ἕνα ἀξιοθέατο ἀκόμη καί ὡς τά αὐτοκρατορικά χρόνια,¹ ὅπου ὁ Εὐριπίδης, μακριά ἀπό τήν τύρβη τοῦ πλήθους, μέ τὸ βλέμμα ἀφημένο πάνω στήν πλατιά θάλασσα, στοχάζοταν τά αἰνίγματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἄσχετο ἀν ὅλα αὐτά εἶναι ἀξιόπιστα ἢ ὄχι, τὸ νόημα αὐτῆς τῆς πληροφορίας ἐναρμονίζεται ἀπόλυτα μέ τήν εἰκόνα πού μᾶς παρουσιάζει τὸν ποιητῆ σέ μιὰν ἀνήκουστη ὡς ἐκείνη τῆ στιγμή ἀπόσταση ἀπό τή ζωὴ τῆς κοινότητας. Τὸ κέρδος πού ἀποκομίζουμε ἀπό αὐτές τῆς διηγήσεις εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό τὸν προσωπικὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ ποιητῆ: εἶναι ἡ πρώτη χρυστάλλωση τῆς ἀντίληψης γιά τήν καλλιτεχνικὴ ἰδιοφυΐα, πού ἀργότερα ἐπαιξε ἕνα τόσο σημαντικὸ ρόλο στήν ποιητικὴ θεωρία τῆς Δύσης· ἡ ἀντίληψη αὐτὴ τοποθετοῦσε τὸν καλλιτέχνη-δημιουργό, ἕναν ἄνθρωπο γενικά ἀπρόσιτο, σέ μιὰ τραγικὰ φορτισμένη ἀπόσταση ἀπὸ τὸ περιβάλλον του.

Ἡ ἀρνητικὴ στάση τοῦ Εὐριπίδη ἀπέναντι στὴ μονότονη καθημερινὴ πολιτικὴ πραγματικότητα ἴσως ὀδηγοῦσε τὴ γραφίδα του νὰ συνθέτει στίχους ὅπως ἐκεῖνοι τοῦ *Ἴωνα* (ιδ. 598). Μέ τήν ἐπιφύλαξη πού συνεπάγεται κάθε *argumentum ex silentio* ση-

1. *Γένος*: Σάτυρος, στήλη IX. Τοῦ Γέλλιου τοῦ ἔδειξαν τὴ «σκοτεινὴ καὶ φοιχτὴ σπηλιά» κατὰ τὴ διαμονή του στήν Ἀθήνα. Ἡ σπηλιά τοῦ πνευματικοῦ δημιουργοῦ ἀποτελεῖ περιπλανώμενο μοτίβο: βλ. H. Gerstinger, *WS* 38 (1916) 65, 3, καὶ Schmid 3, 313, 7. Εὐλογο φαντάζεται κανεὶς τοὺς ποιητὲς καὶ τοὺς φιλοσόφους κοντὰ στὴ θάλασσα: C. Schneider, *ARW* 36 (1939) 322· ἀξίζει μιὰ παραβολὴ καὶ μέ τὸ ὠραῖο χωρίο τοῦ Τάκιτου, *Dialogus* 12. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἡ σπηλιά τοῦ Εὐριπίδη δὲν πρέπει νὰ εἶναι μύθος. Παιδαριώδης ὁμως φαίνεται ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ *Γένους*, ὅτι τὸ πλῆθος τῶν παρομοιώσεων πού συναντοῦμε στά ἔργα τοῦ ποιητῆ εἶναι δανεισμένες ἀπὸ τὴ θάλασσα καί, ἐπομένως, προέρχονται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀγαπημένη του διαμονή. Γιὰ τὴν παρουσία τῆς θάλασσας στά κείμενα τῶν τριῶν τραγικῶν βλ. Lesky, *Thalatta*, Βιέννη 1947, 224.

μειώνουμε την άπουσία οποιασδήποτε μαρτυρίας για κάποια σχέση του ποιητή με τον Περικλή. Μπορούμε ίσως να φανταστούμε τον Ευριπίδη σαν ένα μακρινό αναγνώστη και να επικαλεστούμε γι' αυτό την πληροφορία του Ἀθηναίου (1, 3 A) ότι ἦταν κάτοχος μιᾶς βιβλιοθήκης.

Τὸ περιβάλλον μετὰ τὴ μορφή τοῦ θεατρικοῦ κοινοῦ στάθηκε ἀρνητικὸ ἀπέναντι στὸν Εὐριπίδη. Ἀκόμη καὶ ἂν οἱ μαρτυρίες ποῦ συγκέντρωσε ὁ Nauck (ἀπ. 324), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ θεατρικὰ σκάνδαλα, εἶναι φανταστικές, πάντως φαίνεται ὅτι ἔλειπε ὀποιαδήποτε σχέση τοῦ ποιητῆ μετὰ τὸ κοινὸ του, ἐνῶ γιὰ τὸν Σοφοκλῆ ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ ὑποθέσουμε μετὰ βεβαιότητα ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Γιὰ πρώτη φορὰ τοῦ δόθηκε χορὸς στοὺς δραματικούς ἀγῶνες τοῦ 455, ὅποτε παρουσίασε τὶς *Πελοπιδες* καὶ γνώρισε τὴν πρώτη του ἤττα. Μόλις τὸ 441, σύμφωνα μετὰ τὴν *Πάριο Μᾶρμαρο* (ἐπ. 60), κέρδισε ἕνα πρῶτο βραβεῖο. Μόνο τέσσερις φορὲς ὅσο ζοῦσε τοῦ ἔδειξε αὐτὴ τὴν εὖνοια ἢ Νίκη, ποῦ τὴν επικαλεῖται ὁ χορὸς στὸ τέλος τῆς *Ἰφιγένειας Τ.*, τῶν *Φοινισσῶν* καὶ τοῦ *Ὁρέστη*. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι πολὺ μικρὸς, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι τοῦ δόθηκε χορὸς εἴκοσι δύο φορὲς.¹ Στὶς πέντε νίκες ποῦ ἀναφέρονται στὸ *Γένος* (8, 23), στὴ *Σούδα* καὶ στὸν *Γέλλιο* (17, 4, 3), ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ τὸν Οὐάρωνα, πρέπει νὰ συνυπολογιστεῖ καὶ ἐκείνη ποῦ κέρδισε, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ποιητῆ, μιὰ τετραλογία του σὲ παράσταση ποῦ ἐπιμελήθηκε ἕνας ὁμώνυμος γιὸς (*Σχ. Βατρ.* 67) ἢ ἀνιψιὸς του (*Σούδα*).

Τί ὀδήγησε τὸν Εὐριπίδη νὰ ἐγκαταλείψει, τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, τὴν πατρίδα του, μόνο νὰ εἰκάσουμε μποροῦμε εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸ ἐξακριβώσουμε στὶς λεπτομέρειές του. Ὁργὴ γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ τὸ κοινὸ της, ὅπως δέχεται ὁ Σάτυρος, εἶναι ἡ φυσικότερη ἐκδοχὴ.² Ἡ ἀπόφαση δὲν πρέπει νὰ ἦταν εὐκόλη, καὶ ἴσως εἶναι σὰν νὰ ἀκοῦμε τὴν καρδιά τοῦ ποιητῆ νὰ μιλεῖ, ὅταν στὴν *Ἠλέκτρα* (1314) καὶ στὶς *Φοινισσες* (388) ὀνομάζεται ἡ ἔξορία ὡς ἡ πιὸ μεγάλη συμφορὰ.³

Σύμφωνα μετὰ τὸ *Γένος*, ὁ Εὐριπίδης, πρὶν ἀπὸ τὴ διαμονὴν του

1. Γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀριθμοῦ, βλ. Webster, *Euripides* 5.

2. Ὁ Goossens (661) σκέφτεται μήπως τὸ ταξίδι στὴ Μακεδονία εἶχε στόχους προπαγάνδας, ἀλλὰ ἡ ἐξήγηση δὲν μοῦ φαίνεται πιθανή.

3. Ὅπως πολὺ συχνὰ στὸν Εὐριπίδη, ὁ ἀντίθετος λόγος βρίσκεται στὰ ἀπ. 777 καὶ 1047 N., ὅπου ἀκούονται κοσμοπολιτικοὶ τόνοι —ἀλλὰ βέβαια ἐδῶ ἀγνοοῦμε τὰ συμφραζόμενα.